

KLASYCY MYŚLI PRAWNEJ

BENJAMIN

CONSTANT

O MONARCHII KONSTYTUCYJNEJ
I RĘKOJMIACH PUBLICZNYCH

Benjamin Constant de Rebecque
(1767–1830)

K L A S Y C Y M Y Ś L I P R A W N E J

BENJAMIN
CONSTANT

O MONARCHII KONSTYTUCYJNEJ
I RĘKOJMIACH PUBLICZNYCH

tłumaczenie

Wincenty Niemojowski

redakcja naukowa i wstęp

Adam Bosiacki

Warszawa 2016

Dane o oryginale

Benjamin Constant de Rebecque

*Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et les garanties
dans une monarchie constitutionnelle*, wydanie dzieł zebranych autora, Paryż 1818

Dane o tłumaczeniu

*O Monarchii Konstytucyjnej i Rękomiach Publicznych rzecz wyjęta z dzieł Benjamina Constant
przekładania Wincentego Niemoiowskiego w Warszawie,
nakładem właścicieli Kuryera Polskiego, 1831*

Seria „Klasyki Myśli Prawnej”

Redaktor Naukowy serii

Adam Bosiacki

Redaktor Naukowy tomu

Adam Bosiacki

Wydawca

Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący

Grażyna Polkowska-Nowak

Korekta

Maria Aleksandrow, Anna Wojciechowska

Projekt okładki i stron tytułowych

Grafos

Łamanie

Andytex

W wydaniu wykorzystano portret autora oraz reprodukcje stron tytułowych
obu tomów dzieła ze zbiorów Biblioteki Narodowej,
z księgozbioru Zofii i Jędrzeja Moraczewskich

**Publikacja powstała przy współpracy i dofinansowaniu
Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego**

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN 978-83-264-9402-4

Wydane przez Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

O MONARCHII KONSTYTUCYJNEJ

I

Rekomyiach Publicznych

RZECZ WYIĘTA Z DZIEŁ

Benjamin Constant

PRZEKŁADANIA

WINCENTEGO NIEMOIOWSKIEGO

... A la longue les livres, sont les vrais précepteurs
des peuples.

PRADT, de la révolution de l'Espagne.

CZEŚĆ I.

W WARSZAWIE,

Nakładem Właścicieli Kuryera Polskiego.

1831.

WSTĘP

Benjamin Constant de Rebecque (1767–1830) należy do głównych klasyków liberalizmu. We Francji uchodzi do dziś za pisarza, polityka i oświeceniowego intelektualistę. Do historii przeszedł jednak przede wszystkim jako jeden z kreatorów nowożytnej koncepcji wolności w jej tradycyjnym niejako wydaniu. Głoszony przez Constanta liberalizm jest określany jako integralny¹. Ma wymiar gwarancji wolności, prymatu jednostki nad władzą i związanego z tym wolnościowego charakteru całego ludzkiego życia. Jest przeciwny ograniczaniu wolności człowieka przez jakiegokolwiek formy władzy państwowej, jak też kolektywizmu, którego ograniczeniu poddawane były i są różne aspekty podmiotowych dążeń i działań człowieka, choćby bez ciał pośredniczących, typowych – zdaniem autora – dla współczesnej ludzkiej koncepcji wolności. Dzieło Constanta to wreszcie jeden z nielicznych przykładów recepcji klasycznej europejskiej czy transatlantyckiej myśli politycznej na ziemiach polskich, gdzie do dziś dnia – niestety – nawet po ostatnim ćwierćwieczu reform społecznych kierunki takie jeszcze się nie wykształciły².

¹ Ostatnie zdanie patrz: H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, wyd. III, Warszawa 2015, s. 51.

² Już ponad 100 lat temu przywódca narodowej demokracji zauważał np., że na ziemiach polskich nie skryształizował się konserwatyzm, typowy przecież dla nastawienia politycznego znacznej większości polskiego społeczeństwa. Dotyczyło to nie tylko konserwatyizmu, lecz także myśli liberalnej, typowej dla politycznych dyskusji europejskich całego XIX w. Trudno też mówić, by przed II wojną światową konserwatyzm reprezentował ruch polityczny uosabiany przez wskazanego autora. Do 1939 roku wykrystalizował się w Polsce jedynie ruch socjalistyczny, co jako proces zostało przerwane nie tylko po 1944/1945 roku, ale paradoksalnie także po 1989 roku. Również współcześnie nie nastąpił proces krystalizacji kierunków politycznych w Polsce, w przeciwieństwie do rozwiniętych państw europejskich czy Stanów Zjednoczonych. Zob. np. R. Dmowski, *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, wyd. I, Warszawa 1914; A. Bosiacki, *Liberalizm, konserwatyzm, kolektywizm w programach współczesnych partii politycznych w Polsce 1989–2006* (w:) *Ideowość w polityce*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2007, s. 112–128.

Benjamin Constant de Rebecque urodził się 25 października 1767 roku w Lozannie³. Jego matka zmarła wkrótce po porodzie⁴, ojciec był pułkownikiem w służbie holenderskiej. Rodzina Constanta miała korzenie francuskie, wywodziła się z arystokracji i wyznawała religię kalwińską. Formalnie do wieku dojrzałego, jako Szwajcar, Constant czuł się jednak Francuzem i właśnie Francji poświęcił głównie swą polityczną twórczość. Było to typowe nie tylko dla francuskojęzycznego kantonu, w którym wzrastał, lecz także dla popularności czasów Oświecenia, przeżywanego wówczas przez coraz mniej stabilną „pierwszą córę Kościoła”. Podobną cechę wykazywał w tym czasie starszy od bohatera Jean Jacques Rousseau (1712–1778), uznany za najbardziej typową postać oświeceniowego kręgu politycznego⁵. Jako produkt swej epoki i dziecko Oświecenia Constant miał jednak w efekcie poglądy inne niż Rousseau. Pozwoliło to umiejscowić go jako klasyka liberalizmu w kontekście silnie gwarantowanej indywidualnie koncepcji wolności wobec Rousseau, ujmowanego jako założyciela nowożytnego demokratyzmu i kolektywizmu tamtych czasów. Polemika z Rousseau po jego śmierci stała się jednym z najbardziej znanych wyznaczników teorii polityki Benjamina Constanta.

Jak wielu współczesnych, Constant znajdował się początkowo pod wpływem ideologii francuskiego Oświecenia. Wacław Szyszkowski pisał, że młody Szwajcar interesował się poglądami Voltaire’a, był w pewnym sensie rozdwojony osobowościowo i pozostawał niestały w związkach. Otrzymał także niesystematyczne wykształcenie, po-

³ Odmienne od postaci przedstawionych wcześniej w ramach serii wydawniczej „Klasyki Myśli Prawnej”, doktryna Benjamina Constanta została przedstawiona w polskim piśmiennictwie 30 ostatnich lat w stosunkowo wielu aspektach, także w kontekście polskiej recepcji myśli liberała. Zostało to wykorzystane we wstępie do tej edycji, który uwzględnia jednak powstałą później czy niedostępną wcześniej literaturę tematu oraz pewną liczbę refleksji piszącego te słowa. Warto wydania było jednak dzieło Constanta, tak jak inne książki serii, przez długi czas – od 1831 roku – niepublikowane w Polsce, a jego treści były istotne dla politycznej formacji polskiej myśli politycznej, w tym zwłaszcza prób kształtowania się klasycznego liberalizmu na ziemiach polskich.

⁴ B. Constant, *Czerwony kajet*, Warszawa [1932], s. 16.

⁵ Zob. P. Johnson, *Intelektualiści*, wyd. II, Warszawa [1998], s. 10.

dejmowane przez różnych nauczycieli na zlecenie ojca⁶. Jeden z nich zapoznał jednak dziewięcioletniego chłopca z dziełami klasycznych pisarzy, czytanych w językach oryginału (po grecku i po łacinie)⁷, co przydało się później w podejmowanych przez pisarza badaniach porównawczych koncepcji wolności.

Z Oświeceniem wiązało też Constanta pisanie dzieł o charakterze epickim. Przypominał pod tym względem wspomnianego Voltaire'a, Rousseau i innych pisarzy swojej epoki (pisał np. o sprawach intymnych). Miał więc zadatki na typowego intelektualistę, czyli człowieka nowego typu, choć, jak wskazano, nie został nim, podobnie jak John Locke, Monteskiusz, a później de Tocqueville, będąc liberałem w ścisłym znaczeniu tego terminu.

Inną cechą typową dla epoki Constanta były podróże. Jako dziecko Constant często podróżował do miejsca pracy ojca w Brukseli. W wieku 13 lat na prośbę ojca próbował podjąć studia w Oxfordzie, gdzie wobec braku wymaganego wieku 14 lat nie został przyjęty.

⁶ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant. Doktryna polityczna na tle epoki*, Warszawa–Poznań–Toruń 1984, s. 13; B. Constant, *Czerwony kajet...* Nauczycielami młodego Constanta byli: niemiecki lingwista, będący ateistą wojskowy lekarz, były adwokat i były mnich (*ibidem*, s. 13–14). Było to zgodne z panującymi prądami epoki, o czym wcześniej w Anglii twórca liberalizmu John Locke (1632–1704) pisał np., że wychowaniem zajmowali się wtedy różni ludzie podejrzanego etycznego autoramentu. Zob. J. Locke, *Myśli o wychowaniu*, Ossolineum 1959.

⁷ Fakty z życia Constanta przedstawiono na podstawie cytowanej pracy W. Szyszkowskiego oraz w szczególności książek: H. Rosenblatt (red.), *The Cambridge Companion to Constant*, Cambridge (Massachusetts) 2009; B. Fontana (red.), *Constant. Political Writings*, Cambridge 1988; D. Wood, *Benjamin Constant. A Biography*, New York 2003; L. Dumont-Wilden, *La vie de Benjamin Constant*, wyd. V, Paris 1930; a także prac autobiograficznych samego autora (B. Constant, *Czerwony kajet...*; tenże, *Adolf*, tłum. T. Boy-Zeleński, wyd. I, Warszawa 1917; tenże, *Dzienniki poufne*, tłum. J. Guze, Warszawa 1980), głównie w układzie pierwszej ze wskazanych prac. Książka W. Szyszkowskiego (1904–1996) jest prawdopodobnie najobszerniejszym studium na temat doktryny Benjamina Constanta do dziś na świecie. Z mniejszych opracowań por. M. Jaskólski, *Constant (w:) Słownik historii doktryn politycznych*, t. I, red. M. Jaskólski, Warszawa 1997, s. 412–415; M. Sadowski, *Constant (w:) Leksykon myślicieli politycznych i prawnych*, red. E. Kundera, M. Maciejewski, wyd. III, Warszawa 2009, s. 270–273; M. Maneli, *Historia doktryn polityczno-prawnych XIX w[ieku]*, cz. I, Warszawa 1964, s. 167–181.

Rok później zaczął studiować na mało uznanym uniwersytecie w Erlangen, w księstwie Ansbach-Bayreuth na terenie Bawarii, a w wieku 18 lat, w 1785 roku, na sławnym wówczas uniwersytecie w Edynburgu. Formalnie co prawda uniwersytetu nie ukończył⁸, ale został tam członkiem elitarnego, istniejącego zresztą do dziś The Speculative Society⁹. Przed upływem roku porzucił jednak uczelnię z powodu długów, jakie zaciągnął w wyniku przegranych w grach hazardowych, głównie w karty. Wyjechał bez uregulowania należności¹⁰. Hazard zaczął uprawiać już w wieku 14 lat, do końca życia będąc nałogowym, czasem abstynenckim, graczem. Nawiazywał też częste romanse i uczestniczył w pojedynkach. Był więc postacią typowego w owych czasach libertyna¹¹.

W 1786 roku Constant przybył do Paryża. Zetknął się tam z politykami i myślicielami mniej czy bardziej przygotowującymi rewolucję, jak Jean le Rond d'Alembert i jego uczeń Antoine-Nicolas de Condorcet. Racjonalizm i liberalizm uosabiany nie tylko przez nich były wtedy szeroko dyskutowane.

W jednym z paryskich salonów poznał też wówczas uchodzącą za cyniczną Isabelle de Charrière (1740–1805). Nawiazał z nią nie tylko romans, ale też korespondencję i długoletnią przyjaźń. Wkrótce opuścił jednak Paryż, gdyż ojciec znalazł dla niego stanowisko pomocnika szambelana (*Kammerjunker*) siostrzeńca Fryderyka Wielkiego, księcia Brunszwiku¹². W maju 1789 roku Constant poślubił tam bliżej nieznaną Wilhelminę Luisę Johannę von Cramm,

⁸ S. Kruszyńska, *Wstęp (w:) B. Constant, O religii*, tłum. S. Kruszyńska, Warszawa 2007, s. XVII (informacje biograficzne znajdują się również w pracy autorki).

⁹ Stowarzyszenie, złożone głównie ze studentów i niemające formalnie powiązań z uniwersytetem, stawiało sobie za cel doskonalenie członków w zakresie retoryki i umiejętności literackich. Miały być one wykorzystywane przede wszystkim w sprawach publicznych. Szerzej np. M.B. Becker, *The Emergence of Civil Society in the Eighteenth Century: A Privileged Moment in the History of England, Scotland, and France*, Indiana University Press, 1994, s. 149.

¹⁰ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 14.

¹¹ W ten właśnie sposób określił Constanta Tadeusz Boy-Żeleński. Zob. B. Constant, *Adolf*, przełożył i wstępem opatrzył T. Boy-Żeleński, II wyd. polskie, Warszawa 1922, s. 2.

¹² W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 15.

z którą jednak rozwiódł się w 1795 roku¹³. Rok wcześniej opuścił Brunswick, skutkiem sympatii dla rewolucji francuskiej i jakobińców. Miejscowy książę uchodził ponoć za bardzo oświeconego, niemniej poglądy Constanta były zbyt radykalne.

Po przewrocie termidoriańskim, kończącym czas wielkiego terroru, Constant przybył ponownie do Paryża. Poznał tam Germaine de Staël (1766–1817), córkę wpływowego od czasów Ludwika XVI ministra finansów i ekonomisty Jacques'a Neckera (1732–1804)¹⁴. Obie znajomości pomogły Constantowi w zapoczątkowaniu działalności politycznej i pisarskiej, choć wcześniej, za czasów jakobińskiego wielkiego terroru, pisywał do gazet. Constant był wtedy ponoć entuzjastą rewolucyjnego porządku, a konkretnie wolności połączonej z równością¹⁵. Jak wielu współczesnych, zawsze zresztą żywo interesował się polityką.

W latach 1796–1797 Constant opublikował trzy broszury na temat bieżącej sytuacji politycznej Francji. Dotyczyły one reakcji politycznych na wydarzenia schyłku rewolucji francuskiej i w szczególności na skutki terroru. Młody pisarz potępiał w nich jakobiński terror i stosowanie terroru w walce politycznej, nie wyrzekął się jednak idei równości i wielu aspektów jakobińskiego porządku, a wkrótce potem wraz ze swą konkubiną uczestniczył w lewicowym przewrocie w dyrektoriacie¹⁶. Został następnie zwierzchnikiem administracji jednej z gmin pod Paryżem, niedaleko swego majątku, i sekretarzem Clubu de Salm, salonu politycznego, lojalnego wobec nowej władzy, założonego przez jego konkubinę¹⁷.

¹³ *Ibidem*, s. 18; D. Wood, *Benjamin Constant..., Brief Chronology*.

¹⁴ Tzw. Madame de Staël uznawana była wtedy za powieściopisarkę i publicystkę. Próbowła też pisać traktaty polityczne. Podobnie jak ojciec, pochodziła z francuskojęzycznej części Szwajcarii, co oczywiście mogło mieć wpływ na stosunek do Constanta. Sprawa obywatelstwa była też jedną z politycznych trosk myśliciela, gdy został zaatakowany jako cudzoziemiec piszący na temat Francji w 1796 roku. Po latach starań Constant przyjął upragnione obywatelstwo francuskie, dopiero w latach restauracji, formalnie w 1824 roku.

¹⁵ Por. W. Szyszkowski, *Beniamin Constant...*, s. 17.

¹⁶ *Ibidem*, s. 19.

¹⁷ W czasie swego urzędowania jako mianowany administrator gminy Constant wyjątkowo gorliwie występował przeciw zwyczajom przedjakobińskim,

W 1797 roku przyszła też na świat Albertine de Staël, domniemana córka Constanta¹⁸.

W dniu przyjęcia tzw. Konstytucji Konsularnej, w Wigilię 1799 roku, Constant za zgodą Napoleona Bonapartego został mianowany członkiem trybunatu. Organ ten, składający się ze 100 członków, stał się wtedy jednym z czterech organów przygotowujących ustawy. Stanowisko było prestiżowe i dobrze płatne, co dla pogrążonego w finansowych tarapatach, niestroniącego od hulaszczego trybu życia Constanta miało również znaczenie. Nominacja na członka trybunatu nastąpiła dzięki protekcji jego konkubiny, bardzo wpływowej już wtedy osoby, w czasach cesarstwa uważanej za czołową postać wśród pisarzy politycznych, a co najmniej publicystów¹⁹.

W okresie rządów dyktatoratu Constant pozostał wierny ideom rewolucji francuskiej. Był jednak, jak wskazano, przeciwnikiem jakobińskiego terroru²⁰. Już w pierwszych dziełach sformułował też bardzo typową dla późniejszego liberalizmu tezę, że najlepszym rządem jest rząd minimum (ang. *the least government*)²¹.

Poglądy liberalne implikowały narastający konflikt z autorytaryzmem Napoleona. Constant przeciwstawiał się projektom ustaw, a przede wszystkim dekoracyjności trybunatu, mającego jedynie techniczne kompetencje opracowywania ustaw przyjmowanych przez Pierwszego Konsula. W jednym z przemówień Constant ostro zaatakował taki stan rzeczy. W 1802 roku Bonaparte sprzeciwił się powtórnemu wyborowi Constanta do trybunatu,

w szczególności przeciwko świętowaniu niedziel i świąt i urządzaniu w takie dni zabaw, balów, przedstawień czy obchodów (W. Szyszkowski, *ibidem*, s. 18).

¹⁸ Albertina de Staël zmarła w 1838 roku jako żona księcia Achille'a Léona Victora de Broglie (1785–1870), premiera Francji w latach 1830 i 1835–1836 (W. Szyszkowski, *ibidem*, s. 19; M. Wąsowicz, *Między tronem, giełdą i barykadą. Francja 1830–1848*, Warszawa 1994, s. 166).

¹⁹ Por. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, wyd. II, Ossolineum 1978, s. 499.

²⁰ Zob. np. S. de Luca, A. Goldhammer, *Benjamin Constant and the terror* (w:) H. Rosenblatt, *op. cit.*, s. 92–114.

²¹ D. Wood, *Benjamin Constant...*, s. 6.

a rok później wydalili Germaine de Staël z Paryża. Kochanek podążył za nią²².

Po latach na Wyspie Świętej Heleny Napoleon niejednokrotnie wspominał Constanta jako utalentowanego oratora i zwolennika parlamentaryzmu. System taki, stwierdził cesarz, był jednak w ówczesnej Francji niemożliwy²³.

Przez następne 10 lat Constant przebywał na emigracji. Towarzyszył swej konkubinie w podróżach po Europie, podróżował też jednak sam, odwiedzając głównie Anglię i kraje niemieckie. Wpłynęło to na kształtowanie poglądów politycznych, głównie przez popularną jeszcze od czasów Monteskiusza anglofiliją z jej systemem monarchii konstytucyjnej. Uspodobienia Constant nie zmienił, przeżywając romanse i żeniąc się po raz wtóry w 1808 roku²⁴. Trzy lata później ostatecznie zerwał znajomość z Germaine de Staël²⁵, jednak relacje z konkubiną, w tym kłótnie na tle finansowym, czy hazard nadal niepocholebnie świadczą o myślicielu²⁶.

Wraz z upadkiem Napoleona Constant po raz trzeci zaangażował się w politykę. Na przełomie 1813 i 1814 roku wydał w Hanowerze broszurę *O duchu podboju i uzurpacji*, skierowaną przeciw cesarzowi, a także przeciw absolutyzmowi (samowoli) w ogóle, również w udoskonalonym i korzystającym ze zdobyczy cywilizacji wydaniu. Dzieło zawiera jeszcze pierwiastki typowe dla francuskiego Oświecenia²⁷. Formułuje jednak krytykę partycypacyjnej wolności rewo-

²² W. Szyszkowski, *Beniamin Constant...*, s. 23–26; M. Jaskólski, *Constant* (w:) *Słownik historii...*, s. 412.

²³ W. Szyszkowski, *ibidem*, s. 27. Autor dodaje, że Constant należał „do szczupłego grona ludzi opierających się dyktaturze pierwszego konsula, wierząc wtedy jeszcze w hasła rewolucji” (*ibidem*).

²⁴ Wybranką była, poznana jeszcze w 1793 r., Maria Charlotte von Hardenberg (1763–1814), córka feldmarszałka Hanoweru Christiana Ludwiga von Herdenberga (1700–1781). Por. W. Szyszkowski, *ibidem*, s. 29.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Szerzej zob. *ibidem*.

²⁷ Ślady kolektywizmu występują np. w krytyce samowoli, przeciwnej społeczności, we wskazywaniu na wzajemną relację dzieci i rodziców (gdy syn broni ciemniejszego ojca). Już wtedy Constant był jednak zwolennikiem wielu tradycyjnych instytucji społecznych (np. niezależnej od władzy instytucji małżeń-

lucyjnej, którą Constant zestawiał później ze współczesną wolnością jednostki (patrz dalej)²⁸. Praca została przyjęta entuzjastycznie, a – jak pisał Wacław Szyszkowski – autora z pewną jednak przesadą porównywano do Monteskiusza²⁹.

Po upadku Bonapartego w kwietniu 1814 roku Constant po raz kolejny powrócił do Paryża. Jak wielu współczesnych, po doświadczeniach rewolucji i cesarstwa opowiedział się za restauracją. Postawa taka tylko częściowo mogła się wiązać z koniunkturalizmem czy pragmatyzmem. Bardziej konkretnie – wynikała z doświadczeń obu poprzednich systemów. Dla Constanta również była realizacją koncepcji władzy ograniczonej, w przeciwieństwie do cesarstwa. Paradoksalnie właśnie w systemie restauracji znalazł Constant najlepsze możliwości do prowadzenia działalności politycznej. W Paryżu przebywał już do końca życia, stając się jednym z najbardziej znanych teoretyków opozycji lat 1814–1830.

Pierwsze broszury z tego okresu wzywały do realizacji zasad liberalnych. *Rozważania o konstytucjach*, dwie broszury na temat wolności prasy i esej *O odpowiedzialności ministrów* są ilustracją takiego właśnie programu³⁰. Napisane pod wpływem bieżących wydarzeń politycznych, miały odniesienia do wcześniejszych dyskusji: „o ustroju Anglii” w monarchii umiarkowanej, jak napisał Monteskiusz, czy niezależności od rządu, jak dociekał David Hume³¹. Zgod-

stwa). Por. B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Mysł polityczna XIX i XX w. Liberalizm*, Warszawa 1978, s. 196.

²⁸ Wybór w wydaniu polskim: B. Sobolewska, M. Sobolewski, *ibidem*, s. 192–197.

²⁹ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 30.

³⁰ B. Constant, *Observations sur le discours prononcé sur la liberté de la presse*, Paris 1814; tenże, *Reflexions sur les constitutions. La distribution des pouvoirs et les garanties dans une monarchie constitutionnelle*, Paris 1815. Ostatnie powołane dzieło, przetłumaczone na język polski, jest właśnie prezentowane czytelnikom.

³¹ Montesquieu, *O duchu praw*, księga XI, rozdział VI, tłum. T. Boy-Żeleński, ostatnie wydanie polskie z posłowiem S. Łojka, Kraków 2003; D. Hume, *O wolności słowa* (w:) D. Hume, *Eseje z dziedziny moralności i literatury*, tłum. T. Tatkiewiczowa, w opracowaniu i ze wstępem W. Tatkiewiczza, Warszawa 1955, s. 8–11.

nie z tym, co już wskazano, poglądy takie klasyfikują Constanta jako teoretyka klasycznego liberalizmu³².

Pierwsze książki *sui generis* powstały wkrótce potem. Już w 1815 roku ukazały się *Zasady polityki*, a cztery lata później *Wykłady z polityki konstytucyjnej*, stanowiące zbiór wcześniejszych artykułów na ten temat³³. Zapewniły one Constantowi sławę uznanego teoretyka spraw publicznych, co we Francji tamtych czasów nie było oczywiście łatwe. *Wykłady z polityki konstytucyjnej* zawierają po raz pierwszy Constantowski podział na pięć rodzajów władzy (patrz dalej), model monarchii konstytucyjnej jako *optimum* systemu politycznego, wyszczególnienie praw politycznych oraz krytykę zasady suwerenności ludu, apoteozowanej przez Rousseau i doktrynę rewolucji francuskiej³⁴. Ta ostatnia była przeniesieniem absolutyzmu władzy na całe społeczeństwo i błędem wyposażenia całego społeczeństwa w zasadę suwerenności, podobnie jak błędem była suwerenność władzy jednostki czy grupy społecznej³⁵. „Żadna władza na ziemi nie jest nieograniczona, ani władza narodu, ani władza ludzi, którzy mienią się jego przedstawicielami, ani władza królów, z jakiegokolwiek tytułu panują, ani władza prawa, która będąc jedynie wyrazem woli ludu lub księcia, w zależności od formy rządów, musi być zamknięta w tych samych granicach co władza, od której pochodzi” – konkludował Constant³⁶.

³² K. Grzybowski, *Historia doktryn politycznych i prawnych. Od państwa niewolniczego do rewolucyj burżuazyjnych*, wyd. II, Warszawa 1968; tenże, *Moderator imperii*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, t. XV, z. 2.

³³ B. Constant, *Principes de politique*, Paris 1815; tenże, *Cours de politique constitutionnelle*, Paris 1817–1819.

³⁴ Jak będzie mowa, podobną krytykę, choć z nieco innymi akcentami, zawarł Constant w wykładzie *Porównanie wolności starożytnych z wolnością współczesnych*.

³⁵ Nietrudno zauważyć, że na podobieństwo Arystotelesowskiego złotego środka *optimum* stanowi właśnie monarchia konstytucyjna. Por. B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Mysł polityczna...*, s. 203; B. Sobolewska, *Doktryna polityczna liberalizmu arystokratycznego we Francji w latach 1814–1848*, Kraków 1977, s. 205.

³⁶ Na koniec pisał jeszcze, że „prawo podboju jest tylko siłą, która nie stanowi prawa, bo przechodzi w ręce tego, kto nim zawładnął. Przyzwolenie narodu nie

Podczas tzw. stu dni Napoleona Constant uciekł z Paryża z obawy przed represjami. Gdy się jednak okazało, że Nantes, do którego przybył, by zaokrętować się na wyjazd do Stanów Zjednoczonych, zostało opanowane przez zwolenników cesarza, wrócił do stolicy. W efekcie protekcji, dokonanej prawdopodobnie przez słynnego ministra policji Josepha Fouché'a, Constant został przyjęty przez Bonapartego, który powierzył mu napisanie projektu nowej konstytucji cesarstwa³⁷. Ten mało znany fakt uprawnia do podjęcia dyskusji o możliwej ewolucji systemu napoleońskiego i roli Constanta w przyszłym państwie, ale jako idea alternatywnej wizji dziejów miałaby, rzecz jasna, charakter nienaukowy.

Po powrocie z Londynu w 1816 roku ukazała się kolejna broszura Constanta podejmująca bieżące zagadnienia konstytucyjne. Stanowiła replikę wobec poglądów zwolennika Karty Konstytucyjnej (*Charte constitutionnelle*) Ludwika XVIII i jednego z najbardziej znanych konserwatystów tamtego czasu François-René de Chateaubrianda (1768–1848). Pracę uznaje się za jedno z ważniejszych dzieł Constanta³⁸, autor pisał jednak przede wszystkim pamflet stanowiący polemikę wobec bieżących kwestii politycznych. W pracy można było jednak wyczytać krytykę rojalizmu, przede wszystkim za brak reprezentatywności *de iure* wobec społeczeństwa i poszanowania wolności grup społecznych uczestniczących w życiu publicznym³⁹.

Od czasu polemiki z rojalistami Constant stał się pisarzem opozycyjnym. Wykazywał dużą aktywność, pisząc broszury i podejmując pracę dziennikarską w pismach, które w następstwie jego działań zamykano. Od 1819 roku został członkiem Izby Deputowanych. Bronił tu przestrzegania konstytucji, zasad wolności prasy, ograniczania reprezentacji wyborczej oraz Murzynów. W wyborach 1823 roku mandatu

może uprawomocnić tego, co jest bezprawne, bo naród nie może przekazać komukolwiek władzy, której nie posiada". Jest to kolejny czytelny argument przeciwko koncepcji suwerenności ludu. Cytaty za: B. Sobolewska, M. Sobolewski, *ibidem*, s. 204.

³⁷ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 33. Wybór w języku polskim: B. Sobolewska, M. Sobolewski, *ibidem*, s. 197–204.

³⁸ W. Szyszkowski, *ibidem*, s. 34.

³⁹ *Ibidem*.

nie uzyskał; rok później wszedł do izby, choć podnoszono, że formalnie nie jest obywatelem Francji. Izba Deputowanych uznała jednak wybór za ważny, co zakończyło starania o nadanie obywatelstwa⁴⁰.

Jako opozycyjny deputowany był oskarżony o udział w planowanym zamachu stanu. Został np. skazany na więzienie i grzywnę, choć karę główną uchylono ze względu na wstawiennictwo przyjaciół. Był też permanentnie inwigilowany przez policję⁴¹.

Sytuacja uległa zmianie wraz z wybuchem tzw. rewolucji lipcowej 1830 roku. Miesiąc przed zmianą władzy Constant został raz jeszcze wybrany na deputowanego. Osiągnął bardzo dobry wynik wyborczy, kandydując z Alzacji, gdzie cieszył się dużą popularnością.

Po rewolucji Constant został mianowany przez nowego króla przewodniczącym komisji ustawodawczej i zarazem administracyjnego sądu apelacyjnego, skupionych w Radzie Państwa (Conseil d'État). Król spłacił też hojną ręką znaczne długi Constanta, co zachowano jednak w tajemnicy. Nie przeszkodziło to obdarowanemu w krytykowaniu pewnych regulacji organizacyjnych nowego ustroju. Był też podobno rozczarowany systemem monarchii lipcowej. Krótco potem, 8 grudnia 1830 roku zmarł, w wieku 63 lat. Przed śmiercią poniósł jeszcze dotkliwą klęskę w wyborach do Akademii Francuskiej, o której twierdzono, jak wiadomo, że jej członkom zapewnia się nieśmiertelność. Pochowany został na najśrodkowym cmentarzu w Paryżu, Père-Lachaise, a pogrzeb miał nie tylko charakter państwowy, lecz także przerodził się w wielką manifestację⁴². Pojawił się zamysł, by zwłoki Constanta przenieść do Panteonu (przygotowano w tej sprawie nawet rządowy projekt ustawy)⁴³, nigdy to jednak nie nastąpiło. Do dziś myśliciel spoczywa w skromnym nagrobku z rodową inskrypcją *In arduis constans*⁴⁴ (łac. „Stały w trudnych czasach”).

⁴⁰ Fakty przytoczone za: W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 36–37.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, s. 38. Constanta pochowano w obrządku kalwińskim, jego rodzice wyznawali bowiem taką religię. Do końca życia towarzyszyła mu żona, Charlotte (*ibidem*, s. 41).

⁴³ *Ibidem*, s. 42.

⁴⁴ S. Kruszyńska, *Wstęp* (w:) B. Constant, *O religii*, s. XXI.

Co oczywiste, życie Benjamina Constanta płynęło w bardzo burzliwych i niestabilnych czasach. Przypadło na czas francuskiego Oświecenia – zakończonego rewolucją i jakobińskim terrorem, dyktatoriatu – zakończonego dyktaturą cesarza Francuzów, i restauracji – zwieńczonej kolejną, choć nie tak radykalną rewolucją. Był to okres trzech monarchii i trzech rewolucji⁴⁵. W dodatku Constant doświadczył bardzo niestabilnego życia osobistego. Brak matki i bieżącego kontaktu z podróżującym ojcem, liczne romanse, pozostawianie pod wpływem intelektualnie bardzo samodzielnych, dobrze usytuowanych kobiet, a także nałóg hazardu musiały się odbić na psychice młodego człowieka. Jak wskazano, Constant był przy tym nieco typowym przedstawicielem epoki (oczywiste jest podobieństwo do Rousseau) i interesujące, że w zaistniałych warunkach stał się najwybitniejszym liberałem Europy w klasycznym znaczeniu w swoich czasach⁴⁶. Nie okazał się też politycznym oportunistą, występując często w opozycji do urzędującej władzy.

Wpływ na Constanta miała oczywiście myśl polityczno-prawna Anglii, a także Niemiec. Constant często odbywał rozmowy z ważnymi przedstawicielami niemieckiego romantyzmu, braćmi Augustem Wilhelmem i Friedrichem Schlegelami. Znał też, rzecz jasna, literaturę polityczną swoich czasów⁴⁷. Od angielskiego i niemieckiego konserwatyzmu różniło jednak Constanta nie tylko projektowanie systemu konstytucyjnego z bardziej anglosaskim niż europejskim modelem podziału władzy⁴⁸, ale przede wszystkim apoteoza

⁴⁵ J. Baszkiewicz, *Historia...*, s. 509.

⁴⁶ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 47.

⁴⁷ Wacław Szyszkowski pisał, że istotny wpływ wywarła też na Constanta lektura *Polityki* Arystotelesa. Doszły do tego książki J. Locke'a, D. Hume'a, A. Smitha, E. Burke'a, J. Bentham'a, a z francuskich myślicieli wspomnianych już Rousseau i Chateaubrianda, z którym liberał toczył następnie polemiki, by ostatecznie pozostać w przyjaźni [zob. *ibidem*; a także: S. Kruszyńska, *Wstęp* (w:) B. Constant, *O religii*, s. XIX]. Była to jednak droga typowa dla każdego współczesnego teoretyka spraw publicznych.

⁴⁸ Jeżeli przyjąć, że samorząd terytorialny stanowi instytucję pionowego zamiast poziomego podziału władzy, władza samorządowa (*le pouvoir municipal*) jest samodzielną władzą. Przed 1789 rokiem tak właśnie uważano we Francji – zob. A. Bosiacki, *Od naturalizmu do etatyzmu. Doktryny samorządu terytorial-*

wolności, którą wysuwał w swych rozważaniach na plan pierwszy. W szczególności Constant różnił się przy tym znacznie z uznawanym za twórcę konserwatyzmu Edmundem Burke'em.

Z literatury francuskiej wpływ na Constanta mieli z pewnością również racjoniści i materializm. Helvetius (tak jak Hume z Anglii) wywarł np. wpływ na rozważania Constanta *O religii*. Jest to zarazem najbardziej filozoficzna praca liberała, choć zgodnie z duchem swoich czasów Constant nie był filozofem *sensu stricto*⁴⁹, lecz filozofem polityki z pretensjami do filozofii człowieka, na podobną modłę jednak jak czynił to w ekshibicjonistycznych *Wyznaniach* Jean Jacques Rousseau.

Twórczość Constanta można więc podzielić na trzy niejako sfery. Pierwsza, w istocie najważniejsza, dotyczy kwestii polityczno-prawnych. W tym znaczeniu Constant jest nie tylko jednym z pierwszoplanowych twórców politycznego liberalizmu, lecz także teoretykiem nowoczesnego systemu konstytucyjnego (wtedy monarchii konstytucyjnej). Do takich prac można zaliczyć m.in. pisane przez Constanta pamflety polityczne, dotyczące bieżących wydarzeń publicznych⁵⁰. Druga grupa dotyczy prac o charakterze osobistym i w tym znaczeniu Constant jest, jak wskazano, typowym pisarzem Oświecenia. Do grupy trzeciej należy najbardziej chyba obszerne dzieło Constanta *O religii*, będące również pracą o charakterze społecznym (dość typową dla epoki), niestanowiące jednak dociekań politycznych czy prawnych.

Prozatorskie utwory Constanta dotyczyły perypetii miłosnych i silnych wątków osobistych. Pisał je głównie dla rozgłosu, intelektualnej i obyczajowej prowokacji. Wydał w szczególności dziennik i autobiografię, co było typowym zjawiskiem we Francji, przybiera-

nego Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939, Warszawa 2006, s. 92–95. Odmienne samorząd terytorialny jest oczywiście oceniany we współczesnej Europie, gdzie stwierdza się, że samorząd terytorialny jako instytucja nie jest władzą samorządową. Zob. np. orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 18 lutego 2003 roku (OTK-A 2003, nr 2, poz. 11, cz. V, s. 24, cytowane w: A. Bosiacki, *ibidem*, s. 13).

⁴⁹ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 57.

⁵⁰ Warto zaznaczyć, że w wielu wypadkach Constant powtarzał polityczne tezy czy propozycje rozwiązań. Stąd też wielu autorów widzi podobne problemy w różnych pracach, zależnie czasem od *spectrum* badań.

jąc na sile w okresie Oświecenia. Utwory prozatorskie pisali wtedy Voltaire, Rousseau czy nawet Montesquieu. W XIX w. wzorem francuskim (wcześniej angielskim) przez pojęcie literatury i sztuki, dziś określanej mianem kultury, rozumiano jeszcze łącznie piśmiennictwo polityczne i prozę⁵¹. Nie było więc niczym dziwnym, że Constant pisywał utwory prozatorskie, choć nie czynili tego wszyscy myśliciele polityczni. Przesadą jest chyba jednak kwalifikowanie przez sporą grupę badaczy dzieł autobiograficznych Constanta jako arcydzieł francuskiego romantyzmu⁵².

Chronologicznie pierwszy opis biografii autora zawiera *Czerwony kajet*, próba przedstawienia pierwszych dwudziestu lat życia⁵³. Wypełniają je opisy edukacji i podróży młodego Constanta, poprzeplatane stwierdzeniami o miłostkach nauczycieli, lecz przede wszystkim nazwiska wszystkich kobiet, którymi Constant był zauroczony (najczęściej krótko). Zakochanie autor konsekwentnie mylił właśnie z zauroczeniem i w sensie poznawczym praca nie ma wielkiej wartości, stając się opisem płytkich i zmiennych miłostek Constanta oraz opisem wydarzeń jego życia.

Najbardziej popularna z prozatorskich książek była jednak druga z autobiografii zatytułowana *Adolf*⁵⁴. Ukończona prawdopodobnie w 1806 roku, a wydana w Paryżu 10 lat później, nie stała się może szczególnym obyczajowym skandalem, ale nadszarpnęła reputację Constanta⁵⁵. Książka opowiada o zauroczeniu młodego, 22-letniego człowieka, starszą od niego 32-letnią kobietą, *nota bene* Polką o imieniu Eleonora, kochanką hrabiego oznaczonego pierwszą literą nazwiska oraz o ich związku. Akcja powiastki rozpoczyna się zatem wkrótce po zakończeniu poprzedniej biografii

⁵¹ Zob. np. M. Carrière, *Sztuka i literatura w XVIII i XIX wieku. Epoka rozwoju ducha i ideały ludzkości*, t. I–II, Warszawa 1878.

⁵² S. Kruszyńska, *Wstęp* (w:) B. Constant, *O religii*, s. XIX; J. Guze, *Od Tłumacza* (w:) B. Constant, *Dzienniki poufne*, tłum. J. Guze, Warszawa 1980, s. 5.

⁵³ B. Constant, *Czerwony kajet*, wyd. I, Paris 1907, I wyd. polskie w tłumaczeniu i z przedmową T. Boya-Żeleńskiego, Warszawa 1917.

⁵⁴ B. Constant, *Adolf*, tłum. T. Boy-Żeleński, wyd. II, Warszawa 1922 (I wyd. polskie ukazało się w 1917 r.).

⁵⁵ S. Kruszyńska, *Wstęp* (w:) B. Constant, *O religii*, s. XX.

(*Czerwonego kajetu*). Bohater książki przyznaje, że duże – pozytywne – piętno wywarła na nim postawa ojca. Jest jednak wyalienowanym ze społeczeństwa młodym człowiekiem, przeżywającym liczne rozterki i sugestywnie opisane stany umysłu. Związek prowadzi do alienacji obojga kochanków, a w pewnej chwili będący narratorem główny bohater zdaje sobie sprawę, że wybranka staje w sprzeczności z jego karierą. Zerwanie pociąga za sobą śmierć Eleonory, co powoduje dalszą alienację Adolfa ze społeczeństwa i brak zainteresowania życiem. Książka typowa dla swoich czasów (dość wspomnieć *Wyznania* Rousseau i *Cierpienia młodego Wetera* J.W. von Goethego) jest zaliczana do psychologicznej powieści romantycznej, choć trudno jednak – jak była mowa – zaliczyć ją do arcydzieł gatunku. Doszukiwano się w niej naturalnie analizy związków Constanta z Germaine de Staël i jego żoną Charlotte von Hardenberg i z tego względu książka miała być obyczajowym skandalem, a w każdym razie prowokacją. Constant przyznawał się do niemoralnego stosunku do kobiet (za co obwiniał również zasady wyniesione z domu ojca)⁵⁶.

Trzy inne książki typu autobiograficznego uprawianego przez Constanta z punktu widzenia analizy literackiej są podobne. Rozwinięcie *Adolfa* stanowią *Dzienniki poufne*, pisane jednak ponoć dla samego siebie i nawet częściowo szyfrowane⁵⁷. Istotą książki jest opis perypetii wyboru towarzyszkę życia przez pryzmat „jawnej już autobiografii”⁵⁸, w których krytycy słusznie dostrzegli dążenie do uporządkowania sfery uczuciowej człowieka „szarpanego namiętnościami, których nie umie powściągnąć ani znaleźć w nich szczęścia”⁵⁹. „Nie innym, ale sobie ma dać świadectwo, i tylko po to, by się z sobą uładzić, to znaczy móc żyć. Oto główny cel *Dzienników*; i zdaje się, że tylko świadomość tego celu stanowi klucz do ich lektury”⁶⁰.

⁵⁶ B. Constant, *Adolf*, op. cit., rozdział II, s. 37.

⁵⁷ B. Constant, *Dzienniki poufne*, tłum. J. Guze, Warszawa 1980.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 5.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 6.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 7.

Ważne też, że Constant traktował pisanie dzienników jako umysłową ucieczkę od polityki, spekulacji na temat „pochodzenia, roli i źródeł religii; miał też dość bystrości, doświadczenia, giętkości umysłowej, instynktu gry, pasji, idei politycznych wreszcie”⁶¹. Główną cechą dzienników i niejako części autobiografii była autoanaliza. Wszystkie zostały napisane inteligentnie, acz dyletancko⁶², i były gatunkiem raczej współczesnych romansów niż dzieł o głębszym charakterze⁶³.

Najobszerniejszym prawdopodobnie dziełem Constanta jest wzmiankowana już książka *O religii*⁶⁴. Pisał ją w latach 1824–1827, a jej kontynuację wydano na podstawie pism Constanta już po jego śmierci (w latach 1831–1833)⁶⁵. Praca jest zgodna z dominującym duchem laickości francuskiego Oświecenia i metodą badawczą przypominającą w wielu miejscach jeszcze niedawno uprawiane szeroko tzw. religioznawstwo. Dzięki pracy na ten temat Constant może być jednak również nazwany filozofem religii⁶⁶, choć jego zasługi na tym polu nie są dla jego myśli najważniejsze.

⁶¹ *Ibidem*, s. 5.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Warto też dodać, że poza *Adolfem* prozatorskie utwory Constanta nie były chyba przeznaczone dla szerszego grona odbiorców. Wydano je również długo po śmierci autora (w niektórych przypadkach dopiero w XX w.). Jako ostatni w pismach Constanta odnaleziono romans pt. *Cecille*. Por. szerzej S. Kruszyńska, *Wstęp* (w:) B. Constant, *O religii*; J. Guze, *Od Tłumacza* (w:) B. Constant, *Dzienniki...* i przedmowy do tego typu prac Constanta pióra Tadeusza Boya-Żeleńskiego.

⁶⁴ B. Constant, *De la religion*, wyd. polskie, B. Constant, *O religii*, w opracowaniu S. Kruszyńskiej.

⁶⁵ B. Constant, *Du polythéisme romain considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne*; S. Kruszyńska, *Wstęp* (w:) B. Constant, *O religii*, s. XXII.

⁶⁶ S. Kruszyńska, *Benjamin Constant. Filozof religii*, Gdańsk 2000. Paradoksalnie bardzo wartościowa, szeroko niegdyś dostępna (wydana przez PWN), praca Wacława Szyszkowskiego jest mało znana w obiegu naukowym – np. książka S. Kruszyńskiej ani razu nie wymienia opracowania tego autora, a przywołani na okładce pracy autorki dwaj recenzenci piszą np., że jej „książka jest pierwszą polską monografią Benjamina Constanta”, co niestety nie odpowiada rzeczywistości.

Konstrukcja i styl książki nawiązują do Monteskiuszowskiego *O duchu praw*, a w sensie szerszym prawdopodobnie również do wielu innych traktatów politycznych epoki. Metodą badawczą jest w pracy wnioskowanie z faktów⁶⁷ przywoływanych w relatywnie dużej liczbie czy płaszczyźnie (np. w odniesieniu do wielu krajów). Zgodnie z dominującym duchem okresu Constant prawdopodobnie nie wierzył w Boga, choć nie deklarował się nigdy jako zaangażowany ateista, agnostyk czy człowiek religijnie obojętny⁶⁸. Z czasem też ewoluował w odniesieniu do religii, stwierdzając, że ludzie wyznający jakąś religię są godni szacunku i poważania⁶⁹. Mało szacunku okazywał natomiast zawsze kapłanom, uważając ich za grupę dążącą do sprawowania władzy na podstawie religijnych zasad i emocji. Rozważania o zjawisku religii Constant snuł w sposób chłodny, filozoficzny i porównawczy, uznając jednak, jak przetłumaczono współcześnie, „czucie religijne” (czyli odczuwanie, przeżywanie czegoś w sposób religijny) za sztuczne⁷⁰. Książka nie została wówczas przyjęta życzliwie przez czytelników i tak też często bywa odbierana obecnie⁷¹.

O religii odnosi się także do moralności, wypracowywanej w sposób świecki i naturalny, co oczywiście również było zgodne z duchem epoki, reprezentowanym w szczególności przez Hume’a, Rousseau, Diderota, wspomnianego Helvetiusa i innych⁷². Pobudki moralności analizowane przez Constanta dotyczyły takich aspektów, jak życie społeczne, obowiązek czy dążenie do prawdy⁷³. Naturalizm kłócił się jednak z uniwersalną moralnością funkcjonującą *de*

⁶⁷ Por. S. Kruszyńska, *Benjamin Constant...*, s. 92.

⁶⁸ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*, s. 143. Autor wyraża przekonanie, że Constant był prawdopodobnie deistą.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ S. Kruszyńska, *Benjamin Constant...*, s. 127.

⁷¹ W. Szyszkowski, *Benjamin Constant...*; S. Kruszyńska, *ibidem*, s. 56–57. Autorka pisze dalej, że „współcześnie [...] przekonanie o deprecjonującym ideologicznym »skażeniu« Constantowskiego dzieła o religii jest wciąż wyjątkowo silne i rozpowszechnione” (s. 58).

⁷² Por. np. S. Kruszyńska, *Benjamin Constant...*, s. 220 i n.

⁷³ *Ibidem*.

iure w czasach *ancien régime'u* i w wielu wypadkach miał charakter indywidualistyczny⁷⁴.

Praca o religii przedstawia też jej analizę z punktu widzenia psychiki człowieka. Interesujące są jednak przede wszystkim wywody autora na temat religii w kontekście wolności. Opowiadał się on za wolnością wyboru religii⁷⁵, a w książce dostrzegane są nawet zarysy przyszłego ekumenizmu.

* * *

Najistotniejszym aspektem myśli Benjamin Constanta są rozważania na temat wolności politycznej⁷⁶. Mimo sprzeczności w formacji autora wolność taka jest zawsze spójną konstrukcją, do dziś stanowiąc jedno z największych osiągnięć klasycznej myśli liberalnej⁷⁷.

W myśli Constanta wyróżnia się co najmniej trzy znaczenia wolności. Wolność jest prawem jednostki do sfery prywatności, tj. niezależności od władzy publicznej i innych osób, gwarantowanej przez ustawy, prawem do własności, w konstrukcji nieco podobnej do sze-

⁷⁴ *Ibidem*, s. 223. Wzajemne relacje moralności jednostek są w tym przypadku podobne do koncepcji moralności Kanta, choć ten ostatni zarzucał Constantowi niekonsekwencję (*ibidem*). Constant pisał jednak, że z powodu identyczności stosunków społecznych prawo moralne jest wszędzie takie samo (*ibidem*, s. 230).

⁷⁵ S. Kruszyńska, *ibidem*, s. 59; W. Szyszkowski, *Beniamin Constant...*, s. 147. Ostatni zauważał, że zdaniem Constanta uczucia religijne mogą się stać zarzewiem poważnych konfliktów społecznych. Uważał też, że religia jest bardziej potrzebna niższym warstwom społecznym (*ibidem*). Ostatni pogląd jest typowy dla przekonania wielu deistycznie bądź ateistycznie nastawionych przedstawicieli francuskiego Oświecenia.

⁷⁶ Por. np. B. Fontana, *Constant...*; J. Trybusiewicz, *Idea wolności w myśli Benjamin Constanta* (w:) *Filozofowie romantyzmu*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, Warszawa 1967; M. Jaskólski, *Constant* (w:) *Słownik historii...*, s. 413.

⁷⁷ Constant określił ją jako wolność współczesnych (*la liberté des modernes*) i od jego czasów wyrażenie to nie straciło swej aktualności. Będzie o tym mowa w dalszych rozważaniach.

rokiego traktowania tego pojęcia według Locke'a⁷⁸, oraz prawem do urzeczywistniania swej aktywności i rozwoju jako jednostki w społeczeństwie⁷⁹.

Jeszcze w czasach minionych zwracano uwagę, że wolność według Constanta polega na tym, „że władza państwowa nie ingeruje w sprawy indywidualne, jednostkowe. Warunkiem wolności jest więc ograniczenie kompetencji władzy, podział władz, ich równowaga”⁸⁰. Constantowska wolność polityczna, czy *implicite* społeczna, nie jest jednak tylko wolnością w znaczeniu negatywnym (wolnością od). Constant uchodzi w tym przypadku za kreatora podziału na wolność pozytywną i negatywną (wolność do), który to podział ma fundamentalne znaczenie dla współczesności⁸¹.

W znaczeniu materialnym podstawą Constantowskiej koncepcji wolności jest wolność myśli, rozumiana oczywiście jako indywidualne prawo każdego człowieka, którego to prawa jednostka nigdy nie może zostać pozbawiona. „Myśl nie może być inaczej pokonana jak

⁷⁸ Twórca nowożytnego liberalizmu postrzegał własność jako prawo jednostki do decydowania o swoim rozwoju, ujmowane w kontekście prawa do życia, wolności i posiadania. Zob. J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. i red. Z. Rau, Warszawa 1992.

⁷⁹ Zob. J. Trybusiewicz, *Idea wolności...*; M. Jaskólski, *Constant (w:) Słownik historii...*, s. 413.

⁸⁰ M. Maneli, *Historia doktryn...*, s. 167.

⁸¹ Nie można, niestety, zgodzić się z dość nonszalancko wyrażoną w piśmiennictwie tezą (S. Kruszyńska, *Benjamin Constant...*, s. 246), że Constant, „porównując, mniejsza o to, trafnie czy nietrafnie, formy manifestowania się wolności politycznej i indywidualnej w starożytności, i w czasach nowożytnych, podkreśla przede wszystkim odmienną tego, co było i co jest społecznie pożądane w zakresie wolności indywidualnej i politycznej w tych dwóch epokach [...]”, oraz że w myśli Constanta „sprawa ta nie jest istotna, idzie bowiem o stwierdzenie natury ogólnej, głoszące, że realizacja idei wolności jest różna w różnych czasach i społeczeństwach, podobnie jak różne są ich religijne formy”. Przekonanie takie jest dokładnym zaprzeczeniem najbardziej istotnych przekonań i koncepcji politycznych Constanta. Zob. np. I. Berlin, *Two Concepts of Liberty*, ost. wyd. ang. (w:) R.C. Goodin, P. Pettit (red.), *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*, Blackwell Publishing, 2006 (dodruk 6; 2010), zwł. s. 371 i n., wyd. polskie: *Dwie koncepcje wolności* (w:) I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, Warszawa 1994.

tylko myślą”⁸², która oczywiście musi być również wyrażona w sposób wolny.

Z wolności myśli wynikać muszą wolności polityczne w ścisłym już znaczeniu. Jest to katalog wolności w znaczeniu pozytywnym, a więc wolności do: zrzeszania się, wolności religii, prawa do prywatności, możliwości wyboru własnego postępowania. Jak w klasycznym liberalizmie, granicą wolności jest prawo wolności innej jednostki (drugiego człowieka), szkoda społeczna i sankcja ustawy. Tak jak Monteskiusz, Constant dochodził do wniosku, że wolność jest tym, na co ustawy pozwalają⁸³. I odwrotnie: że co nie jest przez ustawę zabronione, można czynić. Na tym polega urzeczywistnienie niemożliwego do wyczerpującego określenia katalogu wolności w państwie współczesnym.

Istotne dla Constantowskiej koncepcji wolności są również jej gwarancje. Jak już wskazano, Constant – tak jak Monteskiusz – uważał, że wolność polega „przede wszystkim na tym, aby podlegać jedynie ustawom”⁸⁴. Wolność w tym znaczeniu jest zatem powstrzymywaniem jej niesłuszných ograniczeń przede wszystkim przez władzę państwową⁸⁵.

Inną gwarancją przestrzegania wolności przez władze publiczne jest wskazana już wolność prasy. Constant występował niejednokrotnie przeciwko cenzurze prewencyjnej, twierdząc, że zawsze prowadzi do samowoli i despotyzmu, a bezpośrednio dławi właśnie wolność myśli⁸⁶. Pisał, że wolność prasy „stanowi jeden z niezbędnych środków wolności obywateli [...] bez niej [...] wszelkie wolności stają się złudne, tak społeczne i polityczne, jak i sądowe”⁸⁷.

⁸² B. Constant, *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych*, tłum. W. Niemojowski, t. I, Warszawa 1831, s. 55; M. Maneli, *Historia doktryn...*, s. 170.

⁸³ B. Constant, *Zasady polityki mające zastosowanie do wszystkich rządów* (wersja z lat 1806–1810), tłum. A. Dwulit, wyboru dokonał M. Bąba, Warszawa 2008, s. 17.

⁸⁴ Jest to klasyczna koncepcja wolności w znaczeniu negatywnym (wolności od). Cytat za: M. Maneli, *Historia doktryn...*, s. 168.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 168–169.

⁸⁶ Patrz wcześniej oraz M. Maneli, *ibidem*, s. 169.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 170.

Dwie najistotniejsze stworzone przez Constanta formalne zasady ustrojowe obejmują modyfikację Monteskiuszowskiego podziału władzy oraz zasadę wolności współczesnych, klasyczną wizję demokracji przedstawicielskiej przeciw kolektywizmowi demokracji bezpośredniej czy tzw. demokracji partycypacyjnej. W obu przypadkach myśliciel odwoływał się do najbardziej znanych nowożytnych koncepcji funkcjonowania władzy publicznej: Charles'a Louis'a Montesquieu (1689–1755) i Jeana Jacques'a Rousseau (1712–1778)⁸⁸.

Obaj myśliciele żyli przed Constantem i odisnęli na politycznej ideologii francuskiego Oświecenia największe chyba piętno. Do koncepcji obu z nich: liberalizmu w sojuszu z tradycyjnymi wartościami *ancien régime'u* oraz kolektywizmu, w swych politycznych dociekanach najczęściej odwoływał się Constant.

W przypadku Rousseau, uznawanego za twórcę nowoczesnego kolektywizmu i w szczególności zasady suwerenności ludu, Constant sprzeciwił się demokracji bez gwarancji jej pluralistycznego charakteru. Bez takich gwarancji demokracja faktycznie zaprzecza samej sobie.

Polemika z Rousseau stanowi też w istocie najbardziej znany tekst Constanta. *O wolności starożytnych w porównaniu z wolnością współczesnych*⁸⁹ jest manifestem gwarancji liberalnej koncepcji wolności przeciw wolności kolektywnej. Myśliciel pisał, że podczas rewolucji nieodróżnianie obu rodzajów wolności stało się źródłem wielu nie-szczęść. Wolność starożytnych miała charakter ogólny i materialny.

⁸⁸ Podobną polemikę Constant toczył z oboma myślicielami, m.in. w pracy *Zasady polityki...*, Księga I, s. 9–33.

⁸⁹ B. Constant, *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes. Conférence donnée à l'Athénée Royal à Paris, 1816* (w:) B. Constant, *Collection complète des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif et la constitution actuelle, ou Cours de politique constitutionnelle*, Paris et Rouen 1820, t. IV, s. 238–274, wyd. ang. B. Fontana (red.), *op. cit.*, s. 309–328, wyd. polskie: *O wolności starożytnych i nowożytnych*, tłum. Z. Kosno, „Arka” 1992, nr 42 (listopad–grudzień). W omówieniu pracy Constanta korzystano z tego właśnie przekładu, a ściślej wyboru obszernych fragmentów polskiego wydania dostępnych na stronie internetowej Katedry Historii Doktryn Politycznych i Prawnych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego (www.law.uj.edu.pl/~khdip/site/images/adm/File/Teksty/Constant_2.pdf; dostęp 17 lipca 2014 r.).

Constant pisał: „Polegała na kolektywnym, lecz bezpośrednim sprawowaniu wielu części całej władzy, na publicznym obradowaniu w sprawach wojny i pokoju, na zawieraniu przymierzy z cudzoziemcami, uchwalaniu praw, ferowaniu wyroków, badaniu rachunków, rozporządzeń i poczynąń urzędników, stawianiu ich przed całym narodem, oskarżaniu ich, skazywaniu lub uwalnianiu od winy; jednocześnie jednak nazywając to wolnością, starożytni uznawali jako rzecz całkowicie do pogodzenia z ową wolnością kolektywną zupełne podporządkowanie jednostki władzy ogółu”.

Jak wskazano, jest to celna charakterystyka oświeceniowej koncepcji suwerenności ludu bez żadnych ograniczeń, która w kolektywizmie *explicite* wolność ogranicza⁹⁰. Wolność współczesnych, jak była mowa, opiera się na systemie reprezentacji i wynikających z tego szerokich wolności w sferze indywidualnej i publicznej, praw osobistych, prymatu jednostki nad społeczeństwem i władzą, czyli na kategorii indywidualnych wolności politycznych i „osobistej niezależności”⁹¹. „Niezależność jednostki jest najważniejszą ze współczesnych potrzeb” – pisze we Francji początku restauracji Constant. System ludzi współczesnych wynosi ich na podstawie konstytucji do regulowanych przepisami prawa dóbr i zaszczytów. Stanowi też *de facto* system oparty na patriotyzmie. W efekcie jest to system demokracji parlamentarnej⁹², stanowiącej dla Constanta *optimum*, a nie-

⁹⁰ Jak pisał Constant, taka koncepcja wolności dostarczyła niejednokrotnie pretekstu niejednej tyranii, gdzie zakres kolektywnej zwierzchności jest bardzo znaczny. Jako przedstawicieli podobnej konstrukcji wymienił Rousseau i jeszcze bardziej radykalnego wobec wolności indywidualnej księdza Gabriela de Mably.

⁹¹ Przy analizie wartości politycznych Constant dostrzegał także wspólne koncepcje różnych narodów Europy, jak dążenie do pokoju między narodami, stopniowa eliminacja wojny jako środka rozwiązywania konfliktów, rozrost organizacji państwa, umiędzynarodawianie handlu, ograniczenie wolnego czasu ludzi współczesnych itp. Pisze też, że „pieniądze [...] są najniebezpieczniejszą bronią despotyzmu; jednocześnie jednak jego najpotężniejszym hamulcem”. Są to oczywiście zaczątki systemu nazwanego np. globalizacyjnym czy niektórych problemów świata współczesnego nie tylko Constantowi.

⁹² W analizowanym eseju pojęcie demokracji parlamentarnej *expressis verbis* nie pada.

istniejącej w systemach „wolności starożytnych”. Jego treścią jest *de facto* suwerenność władzy politycznej⁹³.

Drugą stworzoną przez Constanta formalną zasadą ustrojową jest koncepcja podziału władzy. Najprościej mówiąc, podział ten rozbudowany jest o władzę królewską, jako moderującą, regulującą, pośredniczącą między innymi władzami (*le pouvoir modérateur, le pouvoir régulateur, le pouvoir intermédiaire*)⁹⁴, nazywaną też władzą neutralną (*le pouvoir neutre*), oraz władzę samorządu terytorialnego (*le pouvoir municipal*)⁹⁵. Pozostałe rodzaje władz wynikające z podziału władzy są jednak również nowocześniejsze w stosunku do koncepcji Monteskiusza. Władza ministerialna odpowiedzialna jest przed królem, ale ma charakter raczej władzy wykonawczej. Legislatywa jest określana jako władza reprezentacyjna trwała i władza reprezentacyjna opinii, co – jak u Monteskiusza – ma odniesienie do konieczności istnienia obu izb jako wyrazicieli interesów, dążeń i osiągnięć dwóch różnych grup społecznych. Jest jednak przejawem doświadczeń funkcjonowania parlamentu po doświadczeniach nieznanym wcześniej Monteskiuszowi.

Władza królewska jest określana jako neutralna głowy państwa (*le pouvoir neutre*), w odróżnieniu od innych władz, które uczestniczą aktywnie w bieżącej polityce (*le pouvoirs actifs*)⁹⁶. Constant sformułował ją ostatecznie w 1814 roku⁹⁷, a zatem w czasie nadawania

⁹³ M. Maneli, *Historia doktryn...*, s. 171–179. Suwerenność taka, odmiennie niż u Rousseau, wynika np. z najbardziej rozbudowanego podziału władzy (patrz dalej).

⁹⁴ K. Grzybowski, *Moderator...*, s. 97–122; tenże, *Demokracja francuska*, Kraków 1947, s. 61.

⁹⁵ A. Bosiacki, *Władza municypalna w ujęciu Benjamina Constanta a teorie podziału władzy*, „Studia Iuridica” 2008, t. XLVIII, s. 341–347. Por. też M. Bożek, *Koncepcja władzy neutralnej Benjamina Constanta* (w:) *Idee jako źródło instytucji politycznych i prawnych*, red. L. Dubel, Lublin 2003, s. 405–423. Artykuł w znacznej mierze odwołuje się oczywiście do przedstawionej koncepcji Konstantego Grzybowskiego (patrz wcześniej), szerzej analizuje jednak np. myśl Constanta.

⁹⁶ M. Bożek, *Koncepcja władzy...*, s. 407 i 411; R.M. Małajny, *Trzy teorie podzielenia władzy*, Warszawa 2001, s. 370–372.

⁹⁷ B. Constant, *Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et la garantie dans une monarchie constitutionnelle*, Paris 1814; M. Bożek, *ibidem*, s. 406.

Karty Konstytucyjnej Ludwika XVIII⁹⁸. Przedstawiona koncepcja była wtedy postulatem jednego z najbardziej znanych przedstawicieli liberalizmu we Francji i wynikała oczywiście z doświadczeń kraju od czasów Oświecenia.

Władza głowy państwa ma za zadanie regulację konfliktów między władzami, a szerzej również między interesami różnych grup społecznych o charakterze odrębnym bądź szczególnym⁹⁹. Ustrój konstytucyjny jest bowiem zawsze kompromisem, ale też ustrojem przewidującym możliwość regulacji konfliktów społecznych. Dzięki niej władza żadnej grupy społecznej i ludzi sprawujących najwyższe urzędy w państwie¹⁰⁰ nie może przekształcić się we władzę absolutną¹⁰¹. *Moderator imperii* jest jednak także strażnikiem konstytucji¹⁰², gdy jego interesem jest harmonizowanie konfliktów politycznych¹⁰³. Taka konstrukcja władzy głowy państwa znalazła odzwierciedlenie w niektórych konstytucjach, w szczególności w konstytucji V Republiki we Francji z 1958 roku i w systemie władzy Charles'a de Gaulle'a¹⁰⁴ czy w konstytucji Królestwa Hiszpanii z 1978 roku¹⁰⁵. Konstanty Grzy-

⁹⁸ Por. szerzej R.M. Małajny, *Trzy teorie...*, s. 369.

⁹⁹ K. Grzybowski, *Moderator...*, s. 112–114. Regulację konfliktów zapewnia również poszanowanie własności (*ibidem*).

¹⁰⁰ Przy sprawowaniu władzy Constant nie ufał m.in. parlamentowi – por. R.M. Małajny, *Trzy teorie...*, s. 369.

¹⁰¹ Por. K. Grzybowski, *Moderator...*, s. 114–115.

¹⁰² *Ibidem*, s. 117 i n. O strażniku konstytucji pisał w podobnej konstrukcji szeroko znany Carl Schmitt. Implikacje jego teorii są jednak zdecydowanie inne i dotyczą znacznie szerszych uprawnień głowy państwa, czego Constant w żadnym razie nie proponował. Por. K. Grzybowski, *Moderator...*, s. 119–122; M. Bożek, *Koncepcja władzy...*, s. 407–408 i 422–423.

¹⁰³ W efekcie następuje najbardziej optymalna stabilizacja stosunków politycznych (w tym przypadku Francji okresu restauracji). Zob. B. Sobolewska, *Doktryna...*, s. 200.

¹⁰⁴ K. Grzybowski, *Moderator...*, s. 118–121; M. Bożek, *Znaczenie koncepcji władzy neutralnej Benjamina Constanta we współczesnym konstytucjonalizmie* (w:) *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, red. R.M. Małajny, Katowice 2008, s. 167–172; R.M. Małajny, *Trzy teorie...*, s. 389–391.

¹⁰⁵ M. Bożek, *Znaczenie koncepcji...*, s. 169. Autor pisze, że podobne regulacje można dostrzec w konstytucjach niektórych państw postkomunistycznych,

bowski sugerował też, że podobne właściwości wykazywała władza Józefa Piłsudskiego¹⁰⁶ i Konstytucja Rzeczypospolitej z 1935 roku.

Nietrudno zauważyć, że stworzone przez Constanta zasady ustrojowe weszły do kanonu podstawowych instytucji oraz praw i wolności państwa współczesnego. Niektóre z nich obecne są również w Polsce, włącznie z przepisami konstytucji i wynikających z nich zasad ustrojowych uszczegółowionych w przepisach ustaw i innych aktów normatywnych¹⁰⁷.

* * *

Benjamin Constant należy do teoretyków myśli polityczno-prawnej, których odbiór na ziemiach polskich miał charakter pierwszoplanowy. Dokonywał się niejako w dwóch płaszczyznach. Pod zaborami, najbardziej w okresie tzw. Królestwa Kongresowego i po-

w tym w Rosji, gdzie prezydent jest głową państwa, i w Polsce, gdzie art. 126 ust. 2 Konstytucji stanowi, że Prezydent czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium (*ibidem*).

¹⁰⁶ K. Grzybowski, *Moderator...*, s. 119.

¹⁰⁷ Warto zauważyć, że chociaż ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej (art. 10 ust. 1 Konstytucji), a instytucja i jednostki samorządu terytorialnego nie są władzą samorządową (patrz wcześniej), w Konstytucji występują organy mające charakter władz publicznych poza podziałem skonstruowanym przez Monteskiusza (w podziale poziomym). Należą do nich np. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji czy Narodowy Bank Polski. Widać zatem, że podział trzystopniowy nie ma charakteru wyczerpującego, a najbardziej zbliżony do realnego jest właśnie podział Constanta. Por. np. H. Izdebski, *Fundamenty współczesnych państw*, Warszawa 2007, zwł. s. 174–191; A. Sylwestrzak, *Podział władz w demokratycznym państwie prawnym – nowe interpretacje*, „Acta Elbingensia, Rocznik Naukowy Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Prawo, Administracja, Zarządzanie Publiczne”, red. E. Bojanowski, H. Gawroński, t. VI, Elbląg 2008, nr 2, s. 17–38. Inne elementy recepcji koncepcji Constanta to w szczególności ochrona życia prywatnego (art. 47), zakaz cenzury prewencyjnej (art. 54 ust. 2), zasada wolności religijnej i jej gwarancje prawne (art. 25), wolność wyboru i wykonywania zawodu (art. 65 ust. 1).

wstania listopadowego lat 1815–1831, i później, co najmniej do odzyskania niepodległości, dzieła Francuza pozostawały żywe w kontekście bieżących polskich postulatów politycznych¹⁰⁸. W sensie zaś szerszym myśl polityczno-prawna liberalizmu i klasycznego wykładu monarchii konstytucyjnej była, rzecz jasna, w Polsce atrakcyjna z powodu jej uniwersalności w zastosowaniu do publicznego ustroju społecznego. Jest też przejawem, jak była mowa, wcale nie najszerzej recepcji klasycznego kierunku politycznego myśli europejskiej w odbiorze polskim. Często uznaje się jednak, że recepcja myśli i doktryny Constanta miała w Polsce ograniczony charakter i nastąpiła w latach 1815–1831¹⁰⁹. Niemniej, jak widać z przedstawionego wstępu, w pewnej mierze obecność myśliciela w polskim dyskursie publicznym istniała później i dyskutowana jest nawet do dziś. Występuje też wzrost zainteresowania Constantem jako klasycznym europejskim liberałem na świecie w ciągu ostatnich dwudziestu kilku lat¹¹⁰.

W czasach Królestwa Kongresowego recepcję myśli Benjamina Constanta uosabiali tzw. kaliszanie¹¹¹, opozycja domagająca

¹⁰⁸ O ile jednak co najmniej do upadku powstania listopadowego na ziemiach polskich można dostrzec większą recepcję myśli francuskiej, o tyle w drugiej połowie XIX w. jej miejsce zajęła myśl polityczno-prawna Prus, a potem Niemiec, z ich koncepcją państwa prawnego. Argumentuje się również, że (w ślad za Constantem) przyjęto modę na Anglię. Zob. np. A. Bosiacki, *Wstęp* (w:) R. von Mohl, *Encyklopedia umiejętności politycznych*, II wyd. polskie, Warszawa 2003, seria „Klasyki Myśli Prawnej”; M. Janowski, *Polska myśl liberalna do 1918 roku*, Kraków–Warszawa 1998, s. 48.

¹⁰⁹ Warto jednak dodać, że poglądy liberalne na wzór francuski kształtowały się w pewnej mierze jeszcze przed upadkiem Polski oraz w okresie Księstwa Warszawskiego. Zob. np. K. Grzybowski, *Rzeczy odległe a bliskie*, Warszawa 1969, np. s. 241; B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Myśl polityczna...*, s. 73.

¹¹⁰ H. Roseblatt, *Eclipses and Revivals: Constant's Receptions in France and America 1830–2007* (w:) H. Roseblatt (red.), *Cambridge Companion...*, s. 351–377.

¹¹¹ Pochodzili oni z terenów województwa kaliskiego, które uznawano za najbardziej liberalne. Zob. W. Bortnowski, *Kaliszanie*, Warszawa 1976; H. Izdebski, *Instytucje przedstawicielskie w myśli politycznej Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (do 1831 roku)*, (w:) *Polska myśl liberalno-demokratyczna w latach 1795–1830. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Uniwersytecie Warszawskim dnia 2 maja 1984 r.*, Warszawa 1984, s. 38–39; P. Królak,

się przestrzegania Konstytucji Królestwa Polskiego, oktrojowanej w 1815 roku. Nazywano ich także benżamistami albo beniaministami, od imienia politycznego patrona, bądź doktrynerami – na wzór nazwy francuskiej¹¹². Kaliszanom przewodzili Wincenty i Bonawentura Niemojowscy¹¹³, z których pierwszy dokonał tłumaczenia pewnej adaptacji dzieła Constanta *Reflexions sur les constitutions. La distribution des pouvoirs et le garanties dans une monarchie constitutionnelle*, w wydaniu z dzieł zebranych autora, które ukazało

„Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora”. Porównanie myśli konstytucyjnej Wincentego Niemojowskiego i Benjamina Constanta, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2012, t. LXIV, z. 2, s. 460.

¹¹² Zob. np. H. Izdebski, *Instytucje przedstawicielskie...*; W. Bernacki, *Liberalizm polski 1815–1939. Studium doktryny politycznej*, Kraków 2004, s. 12; M. Janowski, *Polska myśl liberalna...*, s. 69.

¹¹³ Wincenty Niemojowski (1784–1834) od 1818 roku był posłem na sejm Królestwa Polskiego, a w czasie powstania listopadowego członkiem Rządu Narodowego (w 1831 roku). Wraz z bratem Bonawenturą (1787–1835) studiował prawo na uniwersytetach niemieckich. Obaj podróżowali po Europie i gruntownie znali literaturę polityczną (także liberalną). Jako poseł doprowadził do odrzucenia co najmniej kilku istotnych projektów rządowych (m.in. dotyczących cenzury), czym już w 1818 roku zirytował nawet cara Aleksandra I. Był to punkt zwrotny w działalności sejmu. Cesarz zażądał wtedy usunięcia obu braci z sejmu. Wincenty Niemojowski nie zrezygnował jednak z działalności opozycyjnej, został wraz z bratem usunięty z Rady Obywatelskiej w Kaliszu i w 1825 roku osadzony w areszcie domowym po zatrzymaniu przez żandarmów na rogatekach Warszawy. Do wybuchu powstania poświęcił się ożywionej działalności literackiej i publicystycznej, a w szczególności przetłumaczył dzieło Benjamina Constanta, prezentowane obecnie czytelnikom. Po upadku powstania został skazany na karę śmierci, zamienioną następnie na katorgę. Zmarł w drodze na Syberię. Brat Bonawentura natomiast po upadku powstania uczestniczył jeszcze w życiu politycznym, zapadł w melancholię i wkrótce potem zmarł w szpitalu dla obłąkanych. Zob. W. Zajewski, *Wincenty Niemojowski* (w:) *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII/1, z. 96, Ossolineum 1978, s. 31–34; tenże, *Bonawentura Niemojowski* (w:) *ibidem*, s. 22–27; B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Myśl polityczna...*, s. 74; H. Więckowska, *Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815–1830*, Warszawa 1925; M. Janowski, *ibidem*; W. Bernacki, *ibidem*, s. 11–13, 64 i n., 109–118; P. Królak, „Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora”..., s. 460–461.

się w Paryżu w 1818 roku¹¹⁴. Stanowi ono dobrą ilustrację poglądów autora na sprawy publiczne, w tym myśl konstytucyjną. Zawiera w szczególności koncepcję podziału władzy, zasady monarchii umiarkowanej, a w drugiej części zasady gwarancji ustroju, za którym opowiadał się Constant. Książka jest oczywiście aktualna do dziś. Jak pisał we wstępie Wincenty Niemojowski, „powszechnie dziś uznano, że wolność istnieć może, tak dobrze pod rządem republikańskim, jak pod monarchicznym, kiedy ten jest ograniczony mądrą konstytucją i skombinowany z systemem reprezentacyjnym”¹¹⁵.

Porównanie obu tekstów¹¹⁶, czego dokonali dwaj młodzi badacze, uprawnia do stwierdzenia, że tekst w wydaniu z 1831 roku został przetłumaczony rzetelnie¹¹⁷. W przeszłości panował nieco inny pogląd, stwierdzający w szczególności, że Wincenty Niemojowski dokonał miejscami istotnych zmian w tekście Constanta, kierując się politycznymi potrzebami opozycji, za której lidera uchodził. Już w 1821 roku w *Pamiętniku warszawskim* przedstawił teorię polityczną Francuza, uwypuklając odpowiedzialność ministrów i urzędników przed izbą niższą parlamentu, szczególnie za działalność antykonstytucyjną. Przedstawiając poglądy Constanta, opowiedział się również za działalnością sądów przysięgłych i znaczną decentralizacją¹¹⁸. Okazało się jednak, że odniesienia do Constanta były w zasadzie ścisłe, choć docelowo Wincenty Niemojowski ozdobił dzieło Constanta aż trzema wstępami¹¹⁹. W pierwszym zawarto analizę sytuacji politycznej i me-

¹¹⁴ P. Królak, *ibidem*, s. 457.

¹¹⁵ W. Niemojowski, *Przedmowa* (w:) B. Constant, *O monarchii konstytucyjnej i rękomiach publicznych*, Warszawa 1831, s. 2. Fragment cytuje W. Bernacki (*Liberalizm polski 1815–1939...*, s. 109).

¹¹⁶ Fragmenty pominięte w tłumaczeniu Wincentego Niemojowskiego oznaczono kursywą.

¹¹⁷ P. Królak, „Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora”..., s. 464.

¹¹⁸ W. Zajewski, *Wincenty Niemojowski* (w:) *Polski słownik biograficzny...*, s. 32.

¹¹⁹ Były to *Zasady polityki...*, fragment broszury *De la souveraineté du peuple* (P. Królak, „Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora”..., s. 464).

tość pracy, w drugim w formie cytatów z Constanta wstępne rozważania z *Réflexions sur le constitutions...*, opublikowane w 1814 roku, w trzecim zaś krótki fragment z *O duchu podboju i uzurpacji*. Na końcu pierwszego rozdziału, nazwanego wstępem, Niemojowski umieścił rozważania zatytułowane *O udzielnosci ludu*, sformułowane w dziełach Konstanta z lat 1815–1818¹²⁰. Powoduje to w efekcie nieco utrudniony odbiór całej książki, nie umniejsza jednak oczywiście jej wartości, tym bardziej że – jak wskazano – tłumaczenie jest ścisłe.

Wincenty Niemojowski przejął od Constanta metodykę pracy, a przede wszystkim utożsamiał się z jego poglądami politycznymi. Opowiadał się zatem za konstytucyjną monarchią na wzór „ustroju Anglii”, jak określił to dawniej Monteskiusz, metodą pragmatyzmu Arystotelesa, władzą neutralną króla czy samorządu terytorialnego, dwuizbowością parlamentu z niewybieralnością izby wyższej i niemożnością jej rozwiązania¹²¹.

Cytowany Piotr Królak zwrócił uwagę, że o ile w pierwszym tomie dzieła tłumaczonego czy miejscami skompilowanego przez Wincentego Niemojowskiego zawarto analizę monarchii konstytucyjnej, o tyle w tomie drugim tłumacz zawarł katalog „rękojmi publicznych”. Należą do nich zasada niezawisłości sądów (bez hamulca wewnętrznego, jak określiliby Monteskiusz), prawa polityczne (np. czynne i bierne prawo wyborcze), zasada prawa własności i szerzej ujęty katalog praw osobistych. Constant rozważał też, jak wskazano, takie zasady, jak: wolność prasy, zakaz cenzury i wiele innych. Wszystko to sprawia, że przedstawiane dzieło Benjamina Constanta – i w pewnym sensie Wincentego Niemojowskiego – stanowi dobre kompendium dla rozważań o współczesnym państwie i porządku prawnym. Z takim też zamysłem zostaje przedstawione obecnie czytelnikom.

¹²⁰ P. Królak, *ibidem*.

¹²¹ B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Myśl polityczna...*; P. Królak, *ibidem*, s. 468–469 i wcześniejsze rozważania na temat izby wyższej w myśli Constanta.

* * *

Podstawą edycji jest dwutomowa książka Benjamina Constanta, tłumaczona przez Wincentego Niemojowskiego i wydana ostatecznie (tom drugi) „w pamiętnych miesiącach lutym i marcu 1831 roku”. W tekście zaznaczono, co już zostało stwierdzone, istniejące różnice w porównaniu z francuskimi teksami oryginału¹²².

Adam Bosiacki

¹²² Jak już wskazano, porównań tekstu dokonali Radosław Karczewski i Piotr Królak przy ewentualnej weryfikacji tekstów przez autora prezentowanego wstępu. Piotr Królak opublikował na ten temat odrębny artykuł, w którym przeprowadził również porównanie myśli konstytucyjnej autora i tłumacza prezentowanego dzieła na język polski („*Dziewięćdziesiąt dziewięć cudzych pomysłów i jeden autora*”...).

BIBLIOGRAFIA

I. Najważniejsze dzieła Benjamina Constanta*

A. Traktaty i dzieła polityczne

1. *De la force du gouvernement actuel de la France et de la nécessité de s'y rallier*, Paris 1796
2. *Des réactions politiques*, Paris 1797
3. *Des effets de la Terreur*, Paris 1797
4. *Fragments d'un ouvrage abandonné sur la possibilité d'une constitution républicaine dans un grand pays*, Paris 1991 (dzieło napisane w okresie 1795–1810)
5. *Observations sur le discours prononcé sur la liberté de la presse*, Paris 1814
6. *De l'esprit de conquête et de l'usurpation dans leurs rapports avec la civilisation européenne*, Paris 1814; fragment w języku polskim: *O duchu podboju i uzurpacji* (w:) B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Mysł polityczna XIX i XX w. Liberalizm*, Warszawa 1978
7. *Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et les garanties dans une monarchie constitutionnelle*, Paris 1815, częściowe wyd. polskie: *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych*, tłum. Wincenty Niemojowski, t. I–II, Warszawa 1831
8. *Principes de politique applicables à tous les gouvernements représentatifs*, Paris 1815; wybór w wydaniu polskim: B. Constant, *Zasady polityki mające zastosowanie do wszystkich rządów* (wersja z lat 1806–1810), tłum. A. Dwulit, wyboru dokonał M. Bąba, Warszawa 2008

* W bibliografii podano z reguły pierwsze wydania prac bądź wydania rozszerzone.

9. *Cours de politique constitutionnelle*, Paris 1818–1820; fragment w języku polskim: *Wykłady z polityki konstytucyjnej* (w:) B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Mysł polityczna XIX i XX w. Liberalizm*, Warszawa 1978,
10. *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes. Conférence donnée à l'Athénée Royal à Paris, 1816* (w:) B. Constant, *Collection complète des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif et la constitution actuelle, ou Cours de politique constitutionnelle*, t. I–IV, Paris et Rouen, 1820, wyd. ang. B. Fontana (red.), *Constant. Political Writings*, Cambridge (Wielka Brytania) 1988; wyd. polskie *O wolności starożytnych i nowożytnych*, tłum. Z. Kosno, „Arka” 1992, nr 42 (listopad–grudzień); wybór obszernych fragmentów polskiego wydania dostępny na stronie internetowej Katedry Historii Doktryn Politycznych i Prawnych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego (www.law.uj.edu.pl/~khdpip/site/images/adm/File/Teksty/Constant_2.pdf; dostęp 17 lipca 2014 r.)
11. *De la religion considérée dans sa source, ses formes et son développement*, t. I–V, Paris 1824–1830; wyd. polskie (wybór): B. Constant, *O religii*, tłum. S. Kruszyńska, Warszawa 2007
12. *Appel aux Nations chrétiennes en faveur des Grecs*, Paris 1825
13. *Mélanges de littérature et de politique*, Paris 1829
14. *Du polythéisme romain considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne*, Paris 1833

B. Beletrystyka

1. *Adolphe*, Paris 1816; wyd. polskie: B. Constant, *Adolf*, tłum. T. Boy-Żeleński, wyd. I, Warszawa 1917
2. *Le Cahier rouge*, Paris 1907; wyd. polskie: B. Constant, *Czerwony kajet*, Warszawa [1932]
3. *Dzienniki poufne*, tłum. J. Guze, Warszawa 1980
4. *Checille*, Paris 1951 (fragment powieści)